

EGY SZÖVEGTÍPUS TÖRTÉNETE A DISKURZUSJELÖLŐK TÜKRÉBEN A STAND-UP COMEDY MÚLTJA ÉS JELENE¹

SCHIRM ANITA

1. Bevezetés

A történeti szövegtipológia csak az utóbbi évtizedekben kapott helyet a magyar nyelvtörténeti kutatásokban (vö. Károly 1995; Maitz–Molnár 2001; Gallasy 2003; Gallasy 2018). A történeti nyelvészet tárgyköréből egészen addig hiányoztak mind a szöveggrammatikai, azaz a szövegszerkezetek felépítésére vonatkozó vizsgálatok, mind pedig a szövegpragmatikai, azaz a szövegszerkezetek működését, funkcióit és változását leíró kutatások (Maitz–Molnár 2001: 322). Pedig a nyelv leírása bármely korban csak szövegeken keresztül valósítható meg, így a nyelv története lényegében a szövegtípusok történeteként ragadható meg (Kuna 2017: 223). A szövegtípusok szociokulturális beágyazottságúak, így tükrözik a nyelvhasználók kommunikációs szükségleteit és a szövegalkotó intencióját is (Maitz–Molnár 2001: 327). A szövegtípusok „egyrészt értelmezési keretei, másrészt a társas-kommunikatív igények megváltozásával akár katalizátorai is lehetnek a nyelvi változásnak” (Kuna 2017: 231), azaz a szövegtípusok nem csupán tartalmaznak bizonyos nyelvi elemeket, hanem ezek az elemek vissza is hatnak magára a szövegtípusra. Ezt a kölcsönös folyamatot jól mutatja például az orvosi recept szövegtípusának és normájának a változása. A korai, 16–17. századi receptek még címszerű elemmel, iniciátorral kezdődtek, ezután következett az instrukciós rész, amely a hozzávalókat és az elkészítés módját tartalmazta, végül pedig a receptek a hatásosságot és a hasznosságot kifejtő résszel zárultak (vö. Kuna 2008, 2012). A gyógyítás alakulástörténetével együtt azonban a recept szövegtípusa is változáson ment keresztül, s teljesen eltűnt belőle a meggyőzésre irányuló rész. A történeti irányultságú szöveggrammatikai és szövegpragmatikai kutatások tehát egymást kiegészítve segíthetik a vizsgált szövegtípusok és az azokban megjelenő nyelvi elemek minél teljesebb körű megismerését.

A tanulmány a magyar nyelvű stand-up comedy szövegtípusának a történetét a diskurzusjelölőkön keresztül mutatja be. Azért a diskurzusjelölők lettek e szövegtípus fő markereként kiválasztva, mivel ezek az elemek számos nyelvhasználati stratégiát tudnak kifejezni (vö. Schirm 2017: 331): képesek megmutatni a beszélőnek az attitűdjét, a kontextusnak az összetevőit, valamint a szövegtípusnak a jellegzetességeit is. Szinkrón szövegeket vizsgálva már beigazolódott, hogy a diskurzusjelölők a szövegtípusok szemaforjainak tekinthetők, ugyanis az előforduló diskurzusjelölő-példányok a gyakoriságuk, a szerepük, az általuk kifejezett koherenciaviszonyok, a szekvenciában betöltött helyük és a környezetükben előforduló beszédaktusok révén információval szolgálnak magáról a szövegtípusról is (i. m. 339). A diskurzusjelölők fajtái, arányai és szerepei tükrözik a „szövegtípus formalitását, stílusát és legfőbb jellegzetességeit” (uo.). Mutatják például a

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

beszélőváltás menetét, a témakezelés módját és a beszélői attitűdöket. Emellett a diskurzuszegmensnek összekötése révén a szöveg koherenciájáról is információt adnak (uo.). Úgy vélem, hogy a diskurzusjelölők nem csupán a szövegtípusok szinkrón állapotát képesek megmutatni, hanem a szövegtípusok történeti alakulása is nyomon követhető általuk. Azt feltételeztem, hogy a diskurzusjelölők fajtája, aránya, eloszlása és szerepe viszszatükrözi a szövegtípus adott korszakbeli normáit és jellegzetességeit. A feltevés teszteléséhez a stand-up comedy szövegtípusát választottam, és a stand-up comedy különböző korszakaiból származó, általam összeállított korpusz segítségével vizsgáltam az anyagban lévő diskurzusjelölőket.

2. A stand-up comedy története és a szövegtípus jellegzetességei

A stand-up comedy – az elnevezés ellenére – nem napjaink szövegtípusa, a műfajra jellemző „comedic art form” ugyanis több mint száz éve jól ismert a magyar kabarében. A stand-up comedynek három korszaka különíthető el: a konferansziék időszeke, a humoristák korszaka és az amerikai alapú kortárs stand-up (Kövesdi 2012: 94). E három korszak több mint 100 évet fog át: 1908-tól napjainkig tart. Az 1908 előtti kabaré őseit *egyvelegnek*, *esti mulatságnak*, *szavalati tarkaságnak*, *quodlibetnek* (’kinek mi tetszik’ műsornak), valamint *igen szórakoztató*, illetve *igen neveltető vig játék*nak (sic!) nevezték (Kalina 1968: 160). 1907-ben egy fiatal vidéki színész, Kondor Ernő elhatározta, hogy müncheni mintára magyar kabarét hoz létre. A Teréz körúton kibérelt egy borozót, elkeresztelte *Bonbonnière*-nek, fölállított benne egy színpadot, s minden este fölléptetett egy író egy novellával. Egyik este Nagy Endre állt ki a pódiumra, hogy előadja a tárcáját, de a felolvasása közben a nézőtérben egy monoklit viselő férfi hangosan ásítózni kezdett. Nagy erre abbahagyta az olvasást, az ásítózó úr felé fordult, és rögtönzött mesét mondott a hallgatóságnak egy vadszamárról, akit természetesen az ásítózó nézőről mintázott (vö. Nagy 2000: 20–24). A rögtönzésnek óriási sikere volt. Így születtek meg a közönséghez szóló rögtönzött párbeszédek és az első konferanszok (i. m. 162). A konferansziék időszeke Nagy Endre 1908-as színre lépésétől az 1970-es évekig tartott. A konferanszié volt a „kabaré lelke és motorja” (i. m. 197), az épp soron következő produkciót szellemes, mulattató csevegés formájában bejelentő színész. Az egyszerű felkonferáláson túl a bejelentés mindig tartalmazott valamilyen véleményt, ami általában politikai vagy társadalmi eseményekhez kapcsolódott, de voltak konferanszok magukról a konferansziékről is, a lényeg az aktualitás volt (i. m. 163). A konferansziék korszakának egyik legnagyobb képviselője Nagy Endre volt, őt Békeffy László, majd Kellér Dezső és Komlós János követték.

A stand-up comedy második korszaka az úgynevezett humoristák időszeke volt. Ez a korszak az 1960-as évek végén kezdődött és a 90-es évek végéig tartott, s ezt az időszakot olyan nevek fémjelzik, mint Hofi Géza, Sas József, Nagy Bandó András, Markos György, Nádas György, Maksa Zoltán. A humoristák korszaka egy új jelenséget hozott. Eddig ugyanis a kabarében nem voltak egyéni fellépések, a humoristák – színészként – azt adták elő, amit az írók megírtak nekik. Az 1960-as években viszont az előadók elkezdtek maguk is részt venni az anyagok megírásában, s megjelent az egész estés, egy-személyes show. Ekkor tehát már nem csupán rövid kis konferanszokkal álltak ki a hu-

moristák a színpadra, hanem teljes estés anyagokkal (Kövesdi 2012: 100). A műfaj alakulását követve maga a *humorista* szó jelentése is változáson ment keresztül. Eredetileg a humoros anyagok szerzőit nevezték humoristáknak, később azonban azokat is a humorista névvel illették, akik csupán előadták a mások által megírt humoros jeleneteket. Napjainkban pedig főként azokat hívják humoristáknak, akik maguk írják és adják elő a saját produkciójukat (uo.).

A stand-up comedy harmadik korszaka, az amerikai alapú kortárs stand-up az 1990-es évek végén kezdődött, és még napjainkban is tart. E korszak kezdetét a TV-ben 1998-ban megindult *Esti Showder Fábry Sándorral* című műsortól számítják. A műsorvezető, Fábry Sándor minden adást egy stand-up monológgal nyitott, a műsor egésze pedig a stand-up comedy és a talk show keveréke volt. A tévéműsoron túl az új típusú stand-up elterjedését az is támogatta, hogy 2003-ban Sáfár Zoltán, Arday Tamás és Litkai Gergely szervezésében Budapesten a Godot Kávéházban megnyílt az első Dumaszínház. Általuk terjedt el hazánkban a *stand-up comedy* kifejezés. Ám nemcsak az elnevezést vették át Amerikából, hanem magát a műfajt is adaptálták. A Dumaszínházban 3–4 fellépőből állt egy műsor, s az előadók közül az egyik vezette a show-t, ő volt a házigazda, vagyis hasonló volt a szerepe az első korszak konferansziéjához (Kövesdi 2012: 103).

A stand-up comedy három korszaka számos dologban hasonlít egymáshoz, ám különbségek is vannak köztük, amelyek a szövegtípus változását mutatják. A hasonlóságok közé tartozik az előadásmód látványbeli egyszerűsége. A középpontban minden korszakban a mondanivaló áll. A humorista a kezdetektől napjainkig egyedül megy ki a színpadra, és általában kellékek, jelmezek, valamint díszletek nélkül adja elő a műsorát (Sjöbohm 2008: 4–5; Nagy 2016: 124). Előfordul azonban kellékhasználat is, például Hofi Géza a *Hofélia* című estjén színházi előadásként, jelmezekkel, zenekarral adta elő műsorát, a mai stand-uposok közül pedig például Köhalmi Zoltán használ több műsorában kellékeket és jelmezt is. Ám a stand-up comedyben összességében gyakoribb a kellékek nélküli előadásmód. Az előadásban rövid történetek követik egymást, amelyek elmondásakor a stand-upos hol monológyszerűen mesél, hol pedig dialógust imitálva beszél (Schwarz 2010; Schirm 2016: 34). A humoristák a hallgatóság közös tudására építve hétköznapi vagy közéleti eseményeket mesélnek el (Palágyi 2018: 126): a valóban megtörtént vagy csak kitalált, valamilyen társadalmi vagy politikai aktualitással rendelkező történeteket az ismerőseikre vonatkoztatják, vagy saját magukat teszik meg az elmesélt történetek főszereplőinek. Az egyes szám első személyű előadásmód a személyes élmény érzetét keltve hitelessé teszi az elhangzottakat (Schirm 2016: 34). A stand-up comedyre jellemzőek az ismétlések, a sablonok és a spontán hatás érdekében használt diskurzusjelölők. Az előadásoknak sajátos szerkezete van, s a humor eléréséhez az időzítés és a váratlanság is hozzájárul (Palágyi 2018: 125–126).

A stand-upnak előre átgondolt forgatókönyve van, ám a szöveg a helyszínen, a közönség reakcióinak megfelelően alakul (vö. Nagy 2016: 124). A stand-up comedy olyan retorikai diskurzus, amely nem csupán szórakoztatni, hanem meggyőzni is akar. Ez a meggyőzés akkor lesz sikeres, ha az előadó el tudja érni a hallgatóságnál, hogy a világot az általa létrehozott komikus vízió szemüvegén keresztül nézzék (Greenbaum 1999: 33). A stand-upos és a közönsége között nagyon szoros a kapcsolat, s bár a szó eredeti értelmében nincs valódi párbeszéd a két fél közt, a stand-up comedy mégis

dialogikus műfajnak tekinthető, hiszen az a célja, hogy az előadó és a hallgatóság közti távolságot áthidalja (i. m. 34). A szövegtípus jellegzetességéhez tartozik még, hogy az előadók többféle szerepet is betöltenek: egyszerre humoristák, elbeszélők, kulturális hangadók, közvetítők, társadalmi hírmagyarázók és a jelenkor antropológusai (Mintz 1985, idézi Sjöbohm 2008: 5). Mivel azonban korszakonként más és más igényeknek kell a produkcióknak megfelelniük, ezért a különböző korszakok műsorai a stílus és a szövegépítkezés terén eltéréseket mutatnak.

3. A stand-up comedy szövegtípusának a változása

A stand-up comedy szövegtípusának az alakulása a diskurzusjelölők segítségével is tetten érhető, ugyanis a diskurzusjelölők a diskurzussegmensök összekötése, a kontextusra való utalás, valamint a beszélő attitűdjének a jelzése révén képesek jelezni a szövegtípus jellegzetességeit (vö. Schirm 2017). A diskurzusjelölők (pl. a *hát, ugye, na* elemek) kontextuális koordinátáknak tekinthetők (vö. Schiffrin 1987, idézi Nagy 2016: 120), amelyek az általuk bevezetett diskurzussegmens (S2) és az azt megelőző diskurzussegmens (S1) értelmezése közti viszonyt jelzik (vö. Fraser 1999: 938).

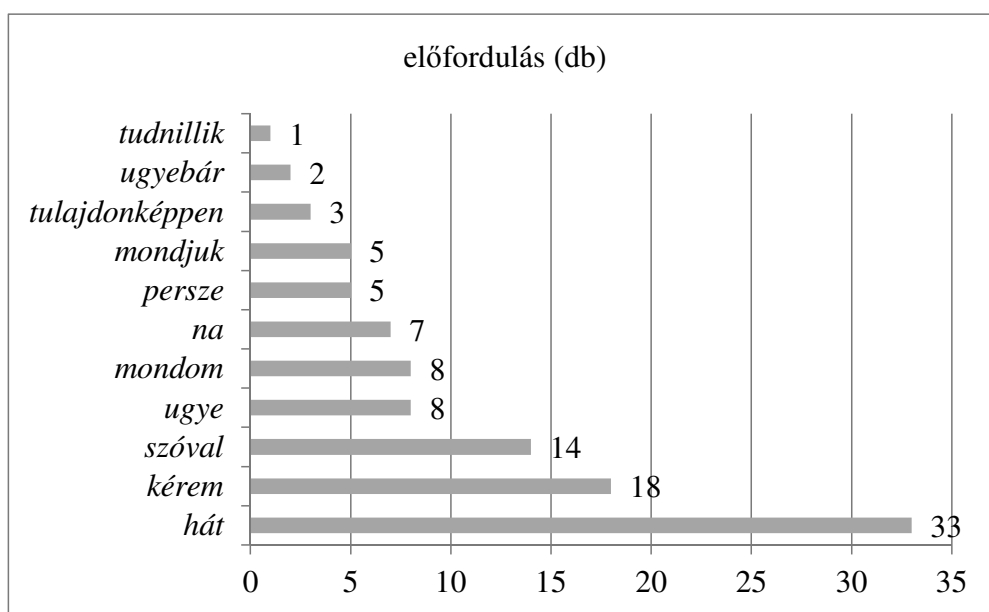
A stand-up comedy szövegtípusának a feltérképezéséhez korpuszelemzést végeztem. Az általam összeállított korpusz 302 percnyi videóanyagból állt. A felvételek közül 40 percnyi anyag származott a konferansziék időszakából, 129 perc a humoristák korszakából, 133 perc pedig a kortárs stand-upból. A konferansziék időszakából Békeffy László, Benedek Tibor, Darvas Szilárd, Kellér Dezső és Vadnay László produkcióit vizsgáltam. A humoristák korszakát Hofi Géza műsorai képviselték, míg a kortárs stand-up comedyk közül a Showder Klub 1. évadának 1. és 4. részét, valamint a Dumaszínház *Kabaré Oktatás* című stand-upjának egy részletét elemeztem. E produkciókban Aranyosi Péter, Beliczai Balázs, Kiss Ádám, Kovács András Péter, Köhalmi Zoltán és Szupkai Viktor léptek fel, az egyéni stand-upokon kívül pedig a humoristák még Kormos Anett, Kovács András Péter és Varga Ferenc József jeleneteit adták elő. A videók pontos adatai a tanulmány végén találhatóak. A korpusz összeállításakor nehézséget jelentett, hogy a konferansziék időszakából kevés volt a jó minőségű hanganyag, ezért lett kisebb ez a részkorpusz. Ezt az egyenetlenséget kiküszöbölendő az egyes korszakokban használt diskurzusjelölők számát a későbbiekben percenként is megadom majd az összehasonlíthatóság kedvéért. A humoristák korszakát pedig azért képviselik egyetlen előadónak, Hofi Gézának a műsorai, mivel Hofi tekinthető az időszak legnagyobb, legismertebb humoristájának, akire a legjellemzőbb az „egyszemélyes politizáló színházi kabaré” (Nemesi 2013: 36), továbbá a produkciói az egész korszakot átfogják, s csupán az ő fellépéseit vizsgálva is tetten érhetők a szövegtípus ezen időszakra jellemző jegyei. S annak ellenére, hogy a diskurzusjelölők használata egyéni sajátosságokat is tükröz, a szövegtípusra jellemző mintázatokat is megmutatja. Nézzük sorban az egyes korszakok szövegeit!

A konferansziék időszakában egy-egy konferansz hossza 3 és 9 perc közé esett. Ennyi időbe nem fért bele túl sok történet, ezért a diskurzusjelölőknek a témaváltó szerepe nem volt jellemző ekkoriban. A konferanszok társalgásszerű hangneme azt a benyomást keltette, hogy ami elhangzik, azt az előadó helyben, a közönség előtt gondolja ki. Valójában azonban a konferanszokat előre megírták, ami elhangzott, az gondos irodalmi előkészület eredménye volt, ahogy azt például Kellér Dezső konferanszainak könyv

alakban megjelent kiadásai is mutatják (Kalina 1968: 198–199). Így a gondolkodásból adódó valódi megakadásjelenségek nem voltak jellemzőek a korszak szövegeire. Azonban a megírt produkciókat az előadóknak előszószerűvé kellett tenniük, s erről, valamint a közvetlenebb hangnemről és a közönséghez való odafordulásról a diskurzusjelölők gondoskodtak. Következzen ebből a korszakból, Darvas Szilárd szilveszteri konferanszából egy részlet, amely jól illusztrálja ennek az időszaknak a diskurzusjelölő-használatát.

- (1) Úgy hallom, hogy eddig is nagyon sokat nevettek, nagyon jól szórakoztak, ami nem csekélység *kérem*. Nem tudom, hogy tisztába vannak-e azzal, hogy milyen nehéz az embereket megnevetetni. Nagyon nehéz. Én azt is tudom *kérem*, hogy mért. Azért, mert kisgyerekkorunk óta megszoktuk, hogy sírással sokkal többet el lehet intézni, mint nevetéssel. Én még nem hallottam olyasmit, hogy valaki fölment a tanácshoz, és ott kinevetett egy lakást magának. Gondoljanak csak vissza *kérem*. Többé-kevésbé mindnyájan voltunk csecsemők, *hát* otthon a rózsás pufók arccal szép csendbe feküdtünk, a kutya nem törődött velünk, de ha elkezdtünk bömbölni, rögtön megnézték, hogy mi van a lelkünk fenekén. *Na szóval* én bízom abban, hogy továbbra is nagyon jól fogják magukat érezni, hiszen a magyar ember játékos természetű, sőt, minél idősebb, annál jobban szeret játszani. Igazán játszani *kérem* csak a felnőttek szeretnek.

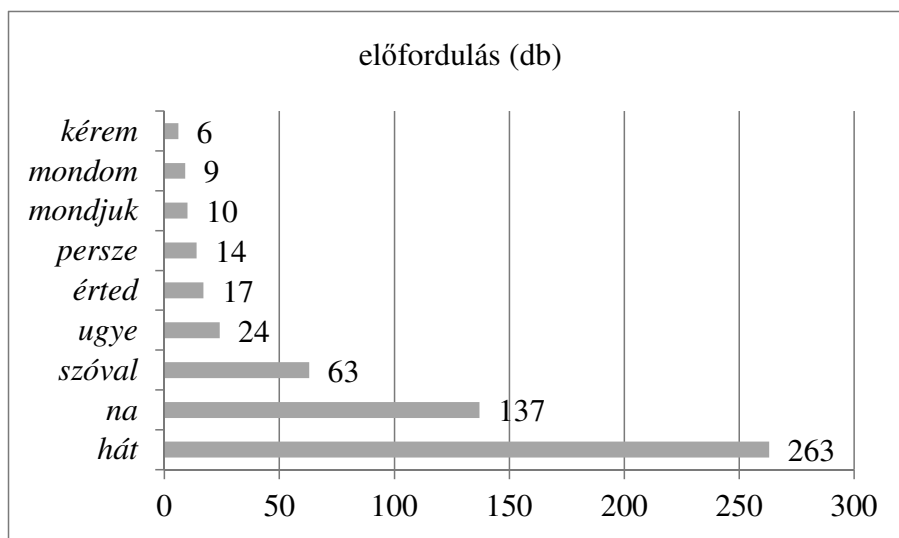
A korszak jellegzetes diskurzusjelölője volt a fenti részletben négyszer is megjelenő *kérem*. A 40 percnyi anyagban 18 *kérem* fordult elő. Ennek az elemnek a funkciója a közönséggel való kapcsolattartás volt. Ez a fajta *kérem* ma már udvariaskodónak, modorosnak hat, ám az akkori produkcióknak igen fontos részét képezte. S bár a korszakot a diskurzusjelölők szintjén a *kérem* jellemzi a legjobban, mégsem ez volt a konferansziék időszakának a leggyakoribb diskurzusjelölője.

1. ábra: A konferanszié korpusz diskurzusjelölői

Ahogy az 1. ábrán is látható, a konferansz szövegekben a *hát* fordult elő a legtöbbször, ami nem meglepő, hiszen az extrém multifunkcionalitásából adódóan ez az egyik leggyakoribb diskurzusjelölő a magyarban (vö. Dér–Markó 2017: 105). A konferanszokban a *hát*-ot főleg a mondanivaló továbbvitelére használták, de nyomatékosítani is tudta az elhangzottakat, illetve a mondanivalót is képes volt retorizálni, továbbá beszélői attitűdöt is tudott általa kifejezni a konferansz. A harmadik legtöbbször előforduló diskurzusjelölő az elemzett alkorpuszban a *szóval* volt. Ennek az elemnek a gyakoriságát is a sokféle használati köre magyarázza: a konferanszokban a magyarázó logikai viszony kifejezése mellett használták önjavításra, a korábban elhangzottakra való visszautalásra, a mondanivaló továbbvitelére, vélemény jelzésére, valamint – ahogy a fenti példában (*na szóval én bízom abban*) is látható – témaváltásra. Kis számban a közös kognitív tudásra és evidenciára utaló *ugye*, a dialógusok imitálásánál a szóátadást jelző *mondom*, valamint a témaváltásra, betétszekvencia betoldására és attitűdjelzésre használt *na* is megjelent a korpuszban. Rajtuk kívül a konferanszokból adatolható volt még a *persze*, a *mondjuk*, a *tulajdonképpen*, az *ugyebár* és a *tudniillik* is, azonban ahogy az előfordulások számából is látszik, ezek a diskurzusjelölők ekkoriban nem voltak jellemzőek a szövegtípusra. A legtöbbet használt diskurzusjelölők között minden időszakban jelen volt az *és* és a *de* is, mivel azonban ezeknek az elemeknek a diskurzusjelölői és a nem diskurzusjelölői használatát gyakran nehéz elkülöníteni egymástól, valamint a diskurzusjelölői használatukban nem mutatnak szövegtípusra jellemző, specifikus jegyeket, ezért a gyakoriságukat és a funkciókörüket nem vizsgáltam.

A stand-up comedy második korszakára, a humoristák időszakára kissé megváltoztak a diskurzusjelölők arányai és szerepkörük, s ez a változás a szövegtípus módosulását is jelzi. A 129 percnyi humorista korpusz diskurzusjelölői a 2. ábrán láthatók.

2. ábra: A humorista korpusz diskurzusjelölői

Ahogy az a 2. ábráról is leolvasható, ebben a korszakban is a *hát* volt a leggyakoribb diskurzusjelölő a produkciókban, átlagosan percenként 2 *hát* is megjelent. A *hát*

részt vett a szövegek szervezésében, a logikai, főként a következtető viszonyok jelzésében, valamint evidencialitást is képes volt kifejezni, továbbá számos beszélői attitűdöt tudott általa imitálni az előadó. Mivel azonban ezek a szövegek is előre meg voltak írva, így valódi megakadásjelenséggként nem fordult elő bennük a *hát*. A spontánság és a rögtönzöttség érzetének a felkeltésére viszont használatos volt ez az elem is. A szövegtípus jellegzetességéből adódik, hogy a csattanó előre jelzésére is alkalmazták a *hát*-ot. A *hát* sokféle használati köre közül ebben a korszakban kezdett el terjedni az eufemizáló, tabukerülő használat. Ennek az lehet az oka, hogy az 1970-es, 80-as évek társadalmi és politikai közegében nem lehetett mindent kimondani, a cenzúra ugyanis „erősen korlátozta a rendszerkritikát” (Nemesi 2013: 36). A humoristák szókimondása, rendszerbírálata és tabudöntögetése a diskurzusjelölők által is tompítódott kissé, s a *hát* és az *ugye* hozzájárultak a sugallt jelentések, az implikaturák kialakításához (pl.: *Hát akkor még más világ ugye*). A korszak humoristái közül Hofi Gézát tartják az áldialógusok és az implikaturák mesterének (uo.). Lássunk tehát ebből az időszakból egy olyan Hofi-részletet, amely jól mutatja a sugallt jelentések és a diskurzusjelölők közti kapcsolatot.

- (2) *Na de, lesz választás állítólag. Én nem tudom, azt azt mért mért akarják annyian. Hát nem tudom, hát. Én például teljesen meg vagyok elégedve. Hát gyerekek, hát kilencvenhárom, hát ami most van, az csúcs. Lesz választás, hát akkor ugye, hogy akkor mi lesz, az majd elnáll (sic!). De lesz választás, igen.*

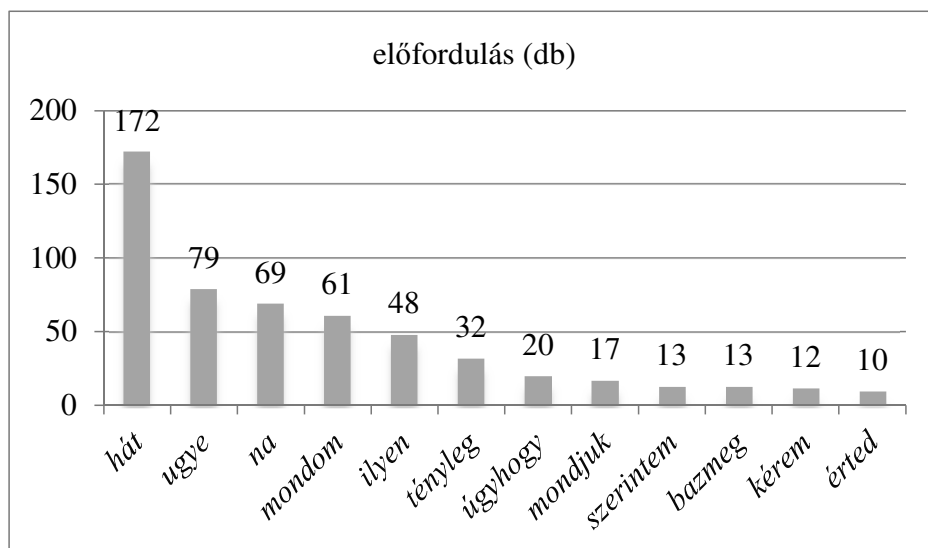
[Náhlik Gábor a TV, Csúcs László a Rádió alelnöke volt]

A 40 másodpercnyi részletben 6 *hát* is hallható. Az első kettővel a bizonytalanságot imitálja az előadó, a harmadik *hát*-tal a közönség felé fordul, majd az irónia eszközeként használja a *hát*-ot. A *hát akkor ugye* kezdetű részben pedig a saját véleményét közvetíti burkoltan a diskurzusjelölő-kollokációval. Hofi a bemutatott példában épp annak az ellentétét mondja (*Én például teljesen meg vagyok elégedve. (...) hát ami most van, az csúcs*), mint amit gondol (ti. egyáltalán nincs megelégedve a rendszerrel), ám a hallgatóság számára a sugallt jelentést a diskurzusjelölőkkel, a hangsúllyal és a mozdulataival teszi egyértelművé.

A diskurzusjelölők arányainak és szerepköreinek a megváltozása híven tükrözi a szövegtípus módosulását. A humoristák korszakára ugyanis a produkciók a konferanszié szövegeknél jóval hosszabbakká váltak. A rövid történetek összekötésében, s a témák közti váltásban a *na* és a *szóval* elemek segítettek: a korpusz tanúsága szerint a produkciókban percenként elhangzott egy *na*, átlagosan két percenként pedig egy *szóval*. Az evidencialitást és a közös kognitív háttérrel hangsúlyozó *ugye* is a kabarék része volt, ám arányában nagyjából ugyanannyiszor jelent meg, mint az előző időszakban. A konferansziék korszakára jellemző *kérem* viszont kiszorult a szövegekből. A 129 percnyi anyagban csak 6 *kérem* fordult elő, s ezek a *kérem*-ek már nem közvetlenül a nézőket szólították meg, hanem a szöveg strukturálására használta őket a humorista. Ezt a szöveg-szervező szerepet mutatja, hogy a 6-ból 5 esetben *na kérem*, illetve *hát kérem* formában diskurzusjelölő-kollokáció részeként jelent meg a *kérem*. A korábbi időszak magázódását a nézők egyes szám második személyű tegező megszólítása váltotta fel a 70-es évek végétől, s felbukkant az *érted* diskurzusjelölő. A tegező forma ellenére az *érted*-del a teljes

hallgatóságot kollektíven szólította meg a humorista, s a diskurzusjelölőre nem várt valódi visszajelzést. A humoristák ezzel az elemmel azt próbálták meg elérni, hogy a hallgatóság minden tagja megszólítottan érezze magát. A fatikus kapcsolattartáson túl az *érted* még utólag is jelezte, mintegy magyarázta a csattanót (pl. „*Anyucikám, én az érettségim nem buktam meg, hanem csak az ötöshöz hiányzott még négy jegy!*” *Érted?*). A diskurzusjelölők közül a *persze*, a *mondjuk* és a *mondom* is megjelent a humorista időszakban, de egyik sem volt különösebben jellemző az elemzett alkorpuszra.

A diskurzusjelölőket tekintve a humorista korpusztól kissé eltérő arányokat és szerepeket mutat az amerikai típusú kortárs stand-up, ahogy az az alábbi (3.) ábrán látható.

3. ábra: A kortárs stand-up comedy korpusz diskurzusjelölői

Ugyan a Showder Klub és a Dumaszínház anyagában is a *hát* volt a leggyakoribb diskurzusjelölő, ami az elem gazdag használati körét ismerve nem meglepő, az azonban már szembetűnő, hogy a szinte ugyanakkora (2 órás) modern korpuszban majdnem 100-zal kevesebb *hát* jelent meg, mint az előző korszaknak, a humoristák időszakának a felvételeiben. Ennek az lehet az oka, hogy a 2000 utáni produkciókban a *hát* tabukerülő, eufemizáló szerepköre már nem jelentős. Ekkoriban ugyanis már bátrabban ki lehetett mondani a véleményt, nem volt szükség a rendszerkritika diskurzusjelölők általi tompítására. A *hát* használatának a csökkenése mellett azonban ebben a korszakban megháromszorozódott az *ugye*-k használata: a humorista korpusz 129 percében előforduló 24 *ugye* diskurzusjelölővel szemben a kortárs stand-up korpusz 133 percében már 79 *ugye* szerepelt. Lássunk a Showder Klub műsorából, Kovács András Péter produkciójából egy részletet, amely jól példázza az *ugye*-nak a szövegtípusban betöltött szerepét.

- (3) Amit én szeretnék még, Zuschlag Jánosnál vacsora, tehát öö. Lenne rácsos linzer. Csúsztatott szappan, *ugye*. Mit lehessen tudni. De nem. Cininél volt múltkor a vacsora, akinek *hát* *ugye* börtönéből szabadult sas lelke már másfél éve túl

van ezeken a megpróbáltatásokon. Emlékszünk még Cinire, amikor kijött? Tehát az első dolga volt, hogy visszavett a melleiből, mert aszonta, hogy fáj neki, és *hát* ez az igazi büntetés, tehát két év letöltendő, meg négy kiló felfüggesztve. És *ugye hát* visszavettek belőle, lett belőle cinimini, de még így is úgy néz ki, mint egy konyhásnéni, *basszus*. Tehát *ugye* hogy még nagyobb a melle, mint a hasa, és még egyelőre följebb is van, ...

Az idézett 51 másodperces részletben 4 *ugye* szerepelt. Az *ugye* használatával a stand-upos a hallgatósággal közös kognitív háttére utal és evidenciát fejez ki. Az *ugye*-k a közönség számára referenciapontként és értelmezési keretként szolgálnak, vagyis irányítják a humor feldolgozását. A kortárs stand-upban a korábbi korszakhoz képest nagyjából felére csökkent a *na* használata, viszont sokkal elterjedtebbé vált a *mondom* elem. A *mondom*-mal, ami olykor diskurzusjelölő kollokáció (pl. *hát mondom*) részeként jelenik meg, a humorista legtöbbször az általa elmesélt történetekben a párbeszédet imitálja és a beszélőváltást jelzi, ahogy azt a (4)-es példa mutatja, de emellett véleményjelölő szerepben is előfordul, ahogy az az (5) alatti példában látható.

- (4) Sógornak van egy macskája, múltkor hétvégén fölhevített, hogy hát figyelj, elutaznánk hétvégére, otthagynánk nálad. *Há mondom* maximum szombatra, mer vasárnap én már hamvasztani fogom, tehát.
- (5) Van ez a vacsorázás sztárokkal ennél a csatornánál is, meg annál a másiknál is, tudjuk. És én én én rohadtul meglepődnék, mennék haza, ott ülne a konyhában Gesztesi Károly meg Lagzi Lajcsi. Tehát nem is. Az Erős Pistát már elhasználták, és épp i innák le a befőtről a levet, *hát mondom*.

Új elemként jelenik meg a kortárs stand-upban a *bazmeg*, illetve annak *bazze*-ként rövidült változata, a humorista korpuszban ugyanis még csak 1 *bazmeg* szerepelt, szemben a kortárs stand-up korpusz 13 adatával. A diskurzusjelölő a *Baszd meg a ...-t !* szitkozódásból alakult ki, amely először *Baszd meg!*-gé rövidült. A szerkezet a tárgy kifejtésének az elmaradásával általános értelművé vált, majd fonológiai redukción ment keresztül, így lett belőle *bazmeg*. Az eredeti szerkezet jelentéséből, a szitkozódásból a felháborodás kifejezése vált a diskurzusjelölő jelentésének a részévé, de az érzelmi tölteten túl nyomatékosításra is használatos a szó. A stand-upban a humorista a *bazmeg*-gel beszélői attitűdöt, negatív vagy pozitív indulatkitörést imitál. Továbbá a szó a trágársága miatt a stand-uposnak a közönséggel való közvetlenebb kapcsolatát is kifejezi. Például:

- (6) Demjén Rózsi koncert jött utánam, tehát én voltam az előzenekar. Annyit mondtam viccesen, ez a leges-leges-legelső mondatom ez volt: „Jó estét kívánok, Demjén Rózsi vagyok!” 40 kéz lendült a magasba: „Nyomjad, Rózsi!” Köszönöm! Be se fejeztem a mondatot, má vonatoztak *bazze*! Hihetetlen tehát, én meg csak vicceltem! Na most ebből ebből gyere ki.

A konferanszié korszak jellemző *kérem* eleme teljesen más funkciót tölt be a kortárs stand-upban. Az alkorpusz 12 *kérem*-jéből 10 *kérem szépen* formában jelent meg, 2 pedig a *na kérem* diskurzusjelölő-kollokáció részeként. Ezekkel a formákkal a humorista a történet mesélését szervezi, s a *kérem* diskurzusjelölőnek már nem a fatikus szerepe dominál, hanem a történetek strukturálásában vesz részt az elem.

Mivel a konferansziék időszakának alkorpusza harmadakkora volt, mint a másik két alkorpusz, az összevethetőség kedvéért érdemes a vizsgált diskurzusjelölők percenkénti előfordulásának a számát is megnézni.

DJ-példány	konferanszié korszak	humorista korszak	kortárs stand-up
<i>hát</i>	0,825	2,039	1,293
<i>kérem</i>	0,45	0,046	0,09
<i>szóval</i>	0,35	0,488	0,052
<i>ugye</i>	0,2	0,186	0,594
<i>na</i>	0,175	1,062	0,518
<i>mondom</i>	0,2	0,069	0,458
<i>persze</i>	0,125	0,108	0,037
<i>mondjuk</i>	0,1	0,077	0,127
<i>érted</i>	-	0,131	0,075
<i>bazmeg</i>	-	0,007	0,097

1. táblázat: A diskurzusjelölő-példányok percenkénti előfordulási száma az egyes korszakokban

Ahogy az 1. táblázat adatai is mutatják, a diskurzusjelölők közül mindhárom korszakban a *hát* dominált. Ez egyrészt az elem extrém multifunkcionalitásával magyarázható, másrészt azzal, hogy mivel a *hát* a spontán beszéd leggyakoribb diskurzusjelölője, így vele a legkönnyebb éloszószerűvé tenni az előre megírt szövegeket. A stand-up comedy szövegtípusában az ugyanis a kezdetektől fogva változatlan, hogy a szövegek spontánnak akarnak tűnni, de valójában nagyon is megtervezettek. A humorista korszakban megfigyelhető *hát*-ok magasabb arányában a cenzúra kijátszásának is szerepe lehet. A kezdeti néhány perces felkonferálások után a humorista korszaktól kezdődően a stand-upok egyre hosszabbá váltak, vélhetően emiatt ugrott meg a történetek közti váltásra használt *na* elemek száma. A közönséggel való kapcsolatot már a konferansziék is igyekeztek tartani, a kezdeti fatikus *kérem*-et később az *érted* váltotta fel, újabban pedig a közönséghez való kiszólásnak az egyik eszköze lett az *érted* mellett az attitűdöt is kifejező *bazmeg*. S bár e fatikus elemek fajtája és gyakorisága változott, az végig megmaradt a szövegtípusban, hogy a humorista a közönséget az általa használt elem ellenére is egy- séges egészként kezeli. A diskurzusjelölő-példányok számában az *ugyé*-nél és a *mondom*-nál figyelhető még meg nagyobb változás. A modern stand-upban gyakorivá váló *ugyé*-val az előadó egyrészt folyamatosan előre jelzi a hallgatóságnak a csattanót, másrészt utólag is magyarázza azt. Míg a *mondom* arányának az emelkedése az imitált dialógusok számának növekedését jelzi.

4. Összegzés, kitekintés

A stand-up comedy szövegtípusának a diskurzusjelölők segítségével történő diakrón vizsgálata azt mutatta, hogy napjaink stand-upja lényegében nem más, mint egy régi műfaj kissé új köntösben. A diskurzusjelölők minden korszakban részt vettek a szöveg szervezésében, a logikai viszonyok jelzésében, a mondanivaló továbbvitelében, valamint a közönséggel való kapcsolattartásban. Emellett végig fontos szerepük volt a spontánság érzetének a felkeltésében. Az attitűdjelző szerepük révén pedig nem csupán a humorista által megidézni kívánt beszélői viszonyulásokat voltak képesek kifejezni, hanem a sugallt jelentések kialakításában is részt vettek. Továbbá kontextuális utalásokként segítettek a hallgatóságnak a humoros részek előre jelzésében, illetve utólagos magyarázatában. Ezek a funkciók és az egyes diskurzusjelölő-példányok azonban arányukat tekintve korszakról korszakra változtak, s a diskurzusjelölők változása a szövegtípus alakulását tükrözi. Ebben a változási folyamatban az egyes produkciók hosszabbá váltak, pergősebb lett a történetmesélés, s közvetlenebb az előadói stílus. Az elmesélt történetekben megjelenő vélemények pedig a kezdeti burkoltabb megfogalmazást követően egyre nyíltabbakká váltak.

A stand-up comedy különféle korszakaiból származó szövegeinek az elemzése igazolta, hogy ez a szövegtípus is magán viseli az adott időszak elvárásait és jellegzetességeit, amit a diskurzusjelölő-példányok korszakonként eltérő fajtája, aránya és szerepe is igazolt. Vagyis elmondható, hogy a diskurzusjelölők diakrón síkon is a szövegtípusok szemaforjainak tekinthetők, hiszen jelzik a médium műfaji sajátosságait (vö. Nagy 2016: 120).

Mivel a stand-up comedy mint szövegtípus történetének csak egy kis szeletét adják a diskurzusjelölők, ezért a műfaj alakulásának a még teljesebb feltérképezéséhez a diskurzusjelölőkön kívül a továbbiakban érdemes majd megvizsgálni a produkciók mondat szerkezetét, a használt stílus eszközöket és az implikaturákat is. A korpusz bővítése, korszakonként több humorista bevonása szintén tovább finomítaná az eredményeket, és mérsékelné az egyéni nyelvhasználati sajátosságokat. Ezek mellett a multimodális (pl. mimika, kézmozdulatok) és a kinetikus jegyek (pl. helyváltoztatás) vizsgálata is tovább árnyalná a stand-up comedy szövegtípusának a korszakonkénti jellegzetességeit. Azonban már ez a mostani elemzés is rávilágított arra, hogy a nyelvhasználatközpontú nyelvtörténeti kutatás segíthet a szövegtípusok történetének a feltárásában. A diskurzusjelölők a történeti szempontú szövegvizsgálat számára azért nyújtanak izgalmas kutatási témát, mert általuk a szövegek szerveződésén túl a közlő és a mondanivaló, illetve a közlő és a befogadó közötti szubjektív viszony ölt nyelvi formát. A stand-up comedyk vizsgálata is alátámasztja tehát azt a megállapítást, hogy a történeti diskurzusjelölő-kutatás „nem csupán a szociopragmatikai orientáltságú nyelvtörténetírás számára lehet gyümölcsöző, hanem mint a közlés szubjektívizálódásának egyik tünete, akár kultúr- és mentalitástörténeti felismerésekhez is elvezethet” (Maitz–Molnár 2001: 332).

KORPUSZ

[A korpusz összes anyagának utolsó letöltése: 2018. 12. 19.]

- Békeffy László konferansza, <https://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=10>
 Benedek Tibor: *Bájjli*, <https://www.youtube.com/watch?v=hWt5vBRfIbs>
 Darvas Szilárd: *Szilveszteri konferansz*,
<https://www.youtube.com/watch?v=KJ2t1xXiNbg>
 Dumaszház Kabaré: *Oktatás* 1. és 2. rész,
<https://www.youtube.com/watch?v=KrThcYOsA3U>,
https://www.youtube.com/watch?v=UHurt9_3skQ
 Hofi Géza: *Az élelem bére*, <https://www.youtube.com/watch?v=JQ2VlunSqjA>
 Hofi Géza: *Lenin szobor*, <https://www.youtube.com/watch?v=W5MbAx3fK6M>
 Hofi Géza: *Gondolatok a magyar fociról*, <https://www.youtube.com/watch?v=c-qtdR9BwUw&t=8s>
 Hofi Géza: *Kabaré 1993*, <https://www.youtube.com/watch?v=tuDZuLjRii8>
 Hofi Géza: *Pusszantás mindenkinek*,
<https://www.youtube.com/watch?v=WQd14A6qw6w&t=17s>
 Kellér Dezső konferansza, https://www.youtube.com/watch?v=ZqEv7hq_ICw
 Kellér Dezső: *Hol szorít a footballcipő*,
<https://www.youtube.com/watch?v=z1wIFVzb5FU>
 Kellér Dezső fellépése, <https://www.youtube.com/watch?v=YV6T8UAy4I8>
 Showder Klub 1. évad 1. és 4. rész
 Vadnay László konferansza, <https://www.youtube.com/watch?v=cKeP8sFRYHk>

HIVATKOZÁSOK

- Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra 2017: A *hát* funkciói a prozódiai megvalósulás függvényében. *Beszéd kutatás* 25, 105–117.
 Fraser, Bruce 1999: What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31, 931–952.
 Gallasy Magdolna 2003: Szövegtörténet. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris, 561–576, 691–693, 847–849.
 Gallasy Magdolna 2018: Szövegtörténet. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta, 226–246.
 Greenbaum, Andrea 1999: Stand-up comedy as rhetorical argument: An investigation of comic culture. *Humor: International Journal of Humor Research* 12/1, 33–46.
 Kalina, Ján L. 1968: *A kabaré világa*. Budapest: Gondolat.
 Károly Sándor 1995: Szöveggrammatika. In Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. kötet. A kései ómagyar kor. Mondattan – Szöveggrammatika*. Budapest: Akadémiai, 759–834.

- Kövesdi, Miklós Gábor 2012: The first hundred years of Hungarian stand-up comedy. In Anna T. Litovkina – Judith Sollosy – Péter Medgyes – Dorota Brzozowska eds.: *Hungarian humour, Humour and Culture 3*, Kraków: Tertium, 91–104.
- Kuna Ágnes 2008: Az orvosi recept mint szövegtípus a 16. századtól napjainkig. In Tát-
rai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Buda-
pest: Tinta, 270–278.
- Kuna Ágnes 2012: Az orvosi receptek alakulása a társadalmi és a kulturális tényezők
függvényében a 16. századtól napjainkig. In Balázs Géza – Veszelszki Ágnes
szerk.: *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv-
és Médiakutató Központ Kht. – Magyar Szemiotikai Társaság – PRAE.HU Kft.–
Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, 156–162.
- Kuna Ágnes 2017: Történeti szövegtipológia. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sin-
kovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*, Szeged:
SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 223–237.
- Maitz Péter – Molnár Anna 2001: Nyelvtörténetírás és történeti szövegnyelvészet. A szö-
veg helye és a szövegkutatás feladatai a történeti nyelvészetben. In Csátár Péter –
Maitz Péter – Tronka Krisztián szerk.: *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok
Kocsány Piroska tiszteletére*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 322–336.
- Mintz, Lawrence E. 1985: Standup comedy as social and cultural mediation. *American
Quarterly* 37/1, 71–80.
- Nagy Anna 2016: A diskurzusjelölők szerepe humoros szövegekben. In Gécseg Zsu-
zsanna szerk.: *LingDok 15. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi
Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 117–132.
- Nagy Endre 2000: *A kabaré regénye*. Budapest: Palatinus.
- Nemesi Attila László 2013: „A nagy vörös óriás föl fog robbanni”: az implikaturák mint
a politikai humor kellékei Hofi Géza szilveszteri műsoraiban. In Vargha Katalin
– T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna szerk.: *Sokszíni humor*. Budapest: Tinta
Könyvkiadó – ELTE Bölcsészettudományi Kar – Magyar Szemiotikai Társaság,
35–49.
- Palágyi László 2018: A „muslincaglóriáról” kognitív keretben – humoros összetételek
Bödöcs Tibor előadásaiban. In Nemesi Attila László – T. Litovkina Anna –
Barta Zsuzsanna – Barta Péter szerk.: *Humorstílusok és -stratégiák*. Budapest:
Tinta, 122–136.
- Schiffrin, Deborah 1987: *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schirm Anita 2016: Az alakzatok mint a nyelvi humor eszközei a stand-up comedyben.
In Boda-Ujlaky Judit – Barta Zsuzsanna – T. Litovkina Anna – Barta Péter szerk.:
A humor nagytón keresztül. Budapest: Tinta Könyvkiadó – Selye János Egyetem
– ELTE Bölcsészettudományi Kar, 33–41.
- Schirm Anita 2017: A diskurzusjelölők és a szövegtípusok viszonyáról. *Magyar Nyelv*
113, 330–341.

- Schwarz, Jeannine 2010: *Linguistic aspects of verbal humor in stand-up comedy*. Doktori disszertáció. Kézirat. Saarlouis: Universität des Saarlandes.
https://publikationen.sulb.uni-saarland.de/bitstream/20.500.11880/23601/1/Linguistic_Aspects_of_Verbal_Humor_Verlagsversion.pdf [letöltve 2018. 12. 19.]
- Sjöbohm, Juan M. 2008: *Stand-up comedy around the world: Americanisation and the role of globalised media*. Kézirat. Malmö University.
<http://documents.scribd.com/docs/2flxb04ilnrsp4snbvjo.pdf> [letöltve 2018. 12. 19.]